

УДК 94(437+437.6)“1918/1938”

Іван Боровець

канд. іст. наук, доц.

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

32301, Кам'янець-Подільський, вул. Татарська, 14

E-mail: borovets.ivan@i.ua

ПІТТСБУРЗЬКА ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ 1918 РОКУ: ПОЛІТИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Автор статті розкрив історичні умови появи чесько-словацької декларації, підписаної представниками чеської та словацької еміграції у США у травні 1918 року в м. Піттсбург. Здійснено докладний текстувальний аналіз документа. Вказано на деякі розбіжності у його чеськомовному проєкті та словацькомовному оригіналі. Автор простежив дискусії серед дослідників щодо використання термінів та різні підходи в нормативно-правовому тлумаченні окремих положень документа. Розглянуто використання Піттсбурзької декларації у внутрішньополітичній боротьбі між владою Чехословацької республіки та автономістською опозицією. Проаналізовано аргументи та контраргументи сторін щодо інтерпретації змісту та політичного значення декларації. Зокрема, простежено еволюцію в оцінках документа президентом Чехословацької республіки Т.Г. Масариком. Розкрито відгуки та оцінки Піттсбурзької декларації на міжнародній арені. Сформульовано авторські судження щодо її ролі і значення у словацькому національно-державному житті.

Ключові слова: декларація, зміст, автономія, самоврядування, Чехословацька держава, дискусія, інтерпретація, аргумент.

Ivan Borovets

PhD in History, Associate Professor

Kamianets-Podilskyi National

Ivan Ohienko University

14, Tatarska Street, Kamianets-Podilskyi, 32301, Ukraine

E-mail: borovets.ivan@i.ua

PITTSBURGH CZECH-SLOVAK DECLARATION OF 1918: POLITICAL AND HISTORIOGRAPHIC INTERPRETATIONS

The author of the article revealed the historical conditions of the appearance of the Czech-Slovak declaration, signed by representatives of the

Czech and Slovak emigration in the USA in May 1918 in Pittsburgh. He did a detail textual analysis of the document, indicated some differences between the Czech-language project and the Slovak-language original. The author researched discussions among the scientists about the use of terms and different approaches in the normative-legal interpretation of certain paragraphs of the document. Distribution of state power between the Czech and Slovak authorities in the common state did not fix in the declaration. The principles of the functioning of the Slovak Sejm was not clear defined.

The author considered the use of the Pittsburgh Declaration in the internal political struggle between the authorities of the Czechoslovak Republic and the autonomous opposition. He found out the reasons why the Slovak politicians agreed in 1920 with Constitution of the Czechoslovak Republic, although its provisions fixed the centralized state system and contradicted the content of the Pittsburgh Declaration. Author analyzed the arguments and counterarguments of those antagonists about the interpretation of the content and the political significance of the declaration. In particular, he traced the evolution by the president of the Czechoslovak Republic T.G. Masaryk in the estimates of the document, what aroused resentment in the Slovak autonomous politicians, who accused the president in hypocrisy and utilitarianism. He also reviewed comments and opinions about the Pittsburgh Declaration on the international scene, where the enemies of Czechoslovakia tried to use the Czech-Slovak contradictions in their advantage. The author formulated his own judgments about role and significance of the document in Slovak national-state life.

Keywords: *declaration, content, autonomy, self-government, Czechoslovak state, discussion, interpretation, argument.*

Завершальний період Першої світової війни ознаменувався активізацією національно-визвольних рухів у Центрально-Східній Європі. Одним із важливих питань було створення держави чехів та словаків, проєкт якої виношували керівники емігрантської Чехо-словацької національної ради (ЧСНР) Т. Масарик, Е. Бенеш та М.Р. Штефанік. Навесні 1918 р., коли країни Антанти остаточно відкинули варіант сепаратного договору з Австро-Угорщиною, для цієї теоретичної політичної ідеї окреслилася перспектива реалізації.

Оскільки на внутрішньополітичній арені Габсбурзької монархії можливості щодо агітації та підготовки створення Чехословацької держави були обмежені, то головні політичні події розгорталися за кордоном, зокрема в США. Представницьким органом численної групи словацьких емігрантів у США (близько 2 млн. осіб) була Словацька ліга на чолі з А. Маматеєм. У її середовищі на початку 1918 р. простежувався поділ на дві течії. Одна цілком підтримала ідею створення спільної держави, інша

з недовірою ставилася до запропонованого об'єднання з чехами. У лютому 1918 р. емісар Масарика Я. Янчек домогся об'єднання чеських і словацьких організацій у Чехо-словацьку національну раду в Америці (в жовтні 1918 р. перейменована на Американський чехо-словацький комітет), яка стала підпорядковуватися ЧСНР¹.

Важливим документом, що в загальних рамкових рисах визначав засади співжиття чехів і словаків у планованій спільній державі, стала так звана Піттсбурзька угода, підписана в м. Піттсбург (штат Пенсильванія) 30-31 травня 1918 року². Її підписантами стали 29 осіб, що представляли емігрантські організації у США — Словацьку лігу, Чеські національні збори, Союз чеських католиків. Серед них був і майбутній президент Чехословаччини Т.Г. Масарик в офіційному статусі голови ЧСНР, який у цей час перебував з візитом у США³.

В офіційному каліграфічному варіанті документа сформульовано шість порівняно лаконічних пунктів:

1) схвалюємо політичну програму, що прагне до об'єднання чехів і словаків у самостійну державу з Чеських Земель та Словаччини;

2) Словаччина буде мати свою власну адміністрацію, свій снем та свої суди;

3) словацька мова буде офіційною мовою в школі, управлінні та громадському житті загалом;

4) Чехо-словацька держава буде республікою, її Конституція буде демократичною;

5) організація співпраці чехів і словаків у Сполучених Штатах, за потреби та відповідно до зміни ситуації, за спільного погодження буде поглиблена та врегульована;

6) докладні постанови про організацію Чехо-словацької держави залишаємо звільненим чехам і словакам та їх законним представникам⁴.

Оригінал документа в 1938, 1991, 2008 рр. привозили до Словаччини. 2007 р. він був переданий американському історичному музею в штаті Пенсильванія (Heiz Museum). У червні 2018 р. вкотре оригінал Піттсбурзької угоди привезли до Словацької Республіки для публічної експозиції⁵.

Докладний аналіз та інтерпретації згаданого документа не здійснювалися вітчизняними й російськими істориками, які обмежувалися констатацією факту підписання, політичного й історичного значення документа та його поверхневою характеристикою. Для словацької та чеської історіографій у зазначеному питанні притаманна цілком логічна гостра дискусійність та іноді навіть антагонізм. Як відомо, дослідники-іноземці мають більше шансів щодо незаангажованих оцінок та об'єктивного підходу. Отже, ця розвідка є спробою компаративного «українського погляду» на окреслену проблему.

Насамперед слід зауважити, що вищенаведений словацькомовний текст, який вважається оригіналом, у деяких деталях відрізняється від чеськомовного первісного проєкту, який представив А. Маматей учасникам другого засідання Чехо-словацької національної ради в Америці 30 травня 1918 р. Так, у протоколі зазначено, що з чеського боку учасником були лише Чеські національні збори (Bohemian National Alliance), але про Союз чеських католиків не йдеться. У початковому проєкті пункти 2-3, а також 4 й 6 об'єднані, а завершує текст домовленості пункт 5. Цікаво, що в пункті 2 присутнє слово «державну» («*šťátní*») у виразі «власну адміністрацію», водночас у каліграфічному оригіналі воно опущене. На наш погляд, ця дрібниця є вельми важливою з огляду на подальші інтерпретаційні дискусії і «грає» на користь словаків.

Характерною є аргументація, яку навів А. Маматей учасникам засідання щодо необхідності згаданого документа: «це вважається потрібним у зв'язку з тим, що багато словаків використовують актуальну ситуацію проти братів чехів, і тому ми просили професора Масарика, щоби він зробив цю заяву»⁶. Логічним бачиться тлумачення, що частина членів Словацької ліги прагнули окремих гарантій прав Словаччини в спільній державі, а піттсбурзькі домовленості мали їх забезпечити. Безперечним є й те, що їх вагомість пов'язувалася саме з персоною Масарика, проте словацька сторона тут явно виступала в ролі прохача — тобто слабшого, а не рівноправного партнера.

З боку Масарика актуальний інтерес полягав у тому, що він вбачав у документі один із засобів переконання американського президента В. Вільсона та державного секретаря Р. Лансінга в недоцільності збереження Австро-Угорщини. Напередодні чергової зустрічі з ними, яка відбулася 19 червня, заперечна позиція словаків щодо чехословацької справи могла б негативно вплинути на остаточне рішення державних лідерів США⁷. Піттсбурзькі домовленості навпаки стали вагомим аргументом на користь державницьких планів Масарика.

Звертаємо увагу на широкий термінологічний спектр, який використовується для назви цього документа. Найбільш вживане поняття — «угода» — бере свій початок з офіційного оригіналу. Проте в тогочасному політичному лексиконі провідних чехословацьких діячів зустрічаємо вживання термінів «конвенція», «договір», «пакт», очевидно, у значенні синонімів⁸.

На наш погляд, формальний термін «угода» не відповідає фактичному змісту цього документа. У ньому не йдеться про взаємні зобов'язання чехів та словаків, а лише про гарантії для словацької сторони. Не вироблено чіткого механізму взаємодії між ними, а лише проголошуються добрі наміри сильнішої чеської сторони враховувати інтереси слабшого

партнера. Тобто Піттсбурзька угода є по суті політичною декларацією. Саме таким терміном послуговувався й український історик Ю. Поп⁹.

Необхідно наголосити на нечіткості формулювань у положеннях документа. Наприклад, вираз «власний снем» можна трактувати як представницький орган з обмеженими повноваженнями лише у Словаччині, поряд із центральним чехословацьким парламентом. З іншого боку, він міг бути рівноправним з аналогічним законодавчим органом-партнером у чеських землях¹⁰. Також незрозуміло, чи для снему планувалися законотворчі («легіслативні») повноваження, як це пізніше трактували словацькі опозиціонери¹¹.

Важливим моментом є те, що словацькі та чеські політики вбачали в пунктах декларації різний політичний акцент. Якщо для перших це було де-факто забезпечення політичної автономії, то другі мислили більш вузькими рамками адміністративного самоврядування.

Немає однак єдності й в історіографічних оцінках задекларованого в піттсбурзькому документі державного устрою. Так, сучасний словацький історик П. Мулік інтерпретує його як «асиметричний автономізм»¹². Інший дослідник М. Пекар вказує, що «Словаччині й надалі була чітко гарантована цілковита політична автономія»¹³. Аналогічну позицію зайняли й вітчизняні дослідники в галузі чехословацької історії — М. Кріль¹⁴, Є. Пугач¹⁵, П. Федорчак¹⁶, І. Шніцер¹⁷, а Т. Піковська навіть висловила міркування, що «словацькі політики уявляли майбутній статус Словаччини як рівноправної учасниці федеративного союзу і лише за умов дотримання цієї вимоги погодились укласти союз із чехами»¹⁸.

Однак констатуємо, що така інтерпретація є певною мірою перебільшенням, адже сам термін «автономія» і, тим паче, «федерація» у змісті документа відсутній. З цього приводу сучасний український богеміст О. Кравчук слушно зазначає: «В угоді саме поняття автономії не згадувалося, а права, обіцяні словакам, більше нагадували широке самоврядування, якими користувалися чеські землі у Австро-Угорщині»¹⁹.

Адепти словацької автономії на користь своєї аргументації бачили форму написання назви спільної держави у Піттсбурзькій декларації. Дійсно, дефіс-сполучник у назві «чехо-словацький» начебто демонструє рівноправність. Однак це було радше зовнішньою граматичною формою, яка не підкріплювалася конкретними політичними зобов'язаннями сторін. У цьому разі документ доцільно вважати кроком назад у порівнянні зі змістом попередньої чесько-словацької домовленості у Клівленді (22 жовтня 1915 р.), де йшлося про федеративний устрій планованої держави²⁰.

Наголошуємо, що як тогочасні політики, так і деякі сучасні дослідники використовують одночасно терміни «автономія» й «федеративний

союз» при характеристиці планованого чи бажаного статусу Словаччини в спільній державі. Проте, на наш погляд, між цими формами державного устрою є суттєва різниця, а їх поєднання й фактична синонімізація видаються некоректними та ведуть до ще більшої плутанини.

Первісна оцінка документа Масариком була достатньо пафосна: «Без угоди в Піттсбургу було б неможливо дійти до чесько-словацького об'єднання, а без цього об'єднання не міг би бути реалізований план звільнення обох націй»²¹. На його переконання, завдяки ньому були нейтралізовані претензії угорців на словацькі землі: «Серед чехів і словаків ширилися розмови, що на початку року до Америки прибув граф Каройі... згідно з чутками він бажав свободи чехам, але словаки повинні були залишитися в межах Угорщини... Полковник Хауз повідомив про це чехів, і вони домовилися про єдину Чехословацьку державу»²².

Позитивною щодо президента також була позиція делегації Словацької ліги, яка навесні 1919 р. вирушила до Європи й через Париж, Прагу прибула до Словаччини. Її завдання полягало в тому: «щоб текст нашої Піттсбурзької угоди напевне могли отримати в розпорядження наші очільники в Словаччині, щоб ми таким чином виконали свій обов'язок, ми американська гілка, стосовно нашої нації задля збереження самобутності, яка чітко висловлена й гарантована в нашій чесько-словацькій угоді, яку склав і власноруч підписав президент Чесько-Словацької Республіки батько Масарик»²³.

Однак вже тоді, в 1919 р., у чехословацьких лідерів окреслився певний «реверс» через побоювання, що словацькі вимоги в цьому питанні завадять їм на мирній конференції демонструвати цілковиту згуртованість чехів і словаків щодо створення спільної держави. На зустрічі з делегацією Словацької ліги у Парижі вони, в т.ч. словак Штефанік, «радили обережність, поміркованість й однастайність у справі Піттсбурзької угоди»²⁴.

Суперечливою була ситуація з включенням її змісту до Конституції Чехословацької республіки (ЧСР). Характерно, що це були пропозиції не лише словаків. Чеські емігрантські організації у Піттсбургу та Клівленді в листопаді 1919 р. оприлюднили резолюції з висловленням побажання про те, щоб текст декларації став змістовою частиною конституції ЧСР²⁵. Проте керівник делегації американських словаків М. Геттінг погодився зняти цю вимогу, аби не перешкоджати консолідації новоствореної держави. Можливо, саме за це він був винагороджений посадою чехословацького консула в Піттсбурзі. Особливу заперечну думку задекларував член делегації Й. Гушек, який після повернення до США постійно звертав увагу американських словаків на те, що Масарик їх використав та обманув²⁶.

Чеська сторона не визнавала подібної інтерпретації та активно посилалася на рішення Національних зборів республіки, які 29 лютого 1920 р. затвердили Конституцію держави²⁷. Вона узаконила централізм у питаннях державного устрою та ліквідувала в офіційній назві спільної держави згадуваний дефіс-сполучник. Цікаво, що централізований чехо-словакізм бачився його adeptами корисним і для словаків, адже зарахував їх до державотворчої нації, водночас автономія означала для них статус національної меншини.

Як бачимо, Конституція суперечила змісту Піттсбурзької декларації, але її прийняли у цілком легітимний спосіб. Ба більше, словацькі представники проголосували за неї позитивно²⁸. Навіть Словацька народна партія (СНП), яка в подальшому стала найактивнішим борцем за автономію і найширше використовувала Піттсбурзьку декларацію у своїй критиці дій празької влади, на цьому етапі визнавала необхідність підтримати Конституцію²⁹. Один із її лідерів Ф. Юріга 23 січня 1920 р. заявив у парламенті: «Більшість американських словаків дотримується думки, що Піттсбурзька угода має бути з часом виконана. Ми не стверджуємо..., що вона має бути реалізована негайно. Добре усвідомлюємо, що сьогодні до цього не готові»³⁰. Утім, автономісти згодом посилалися на виступ у конституційному комітеті свого представника Доланського, який заявив: «Нижчепідписані депутати словацької народної партії заявляють, що підтримують з мотивів вищих інтересів одноголосне прийняття конституційних законів... однак цим не зрікаються своїх вимог щодо самоврядування Словаччини із законотворчим сеймом і висловлюють бажання, щоб це було забезпечено в майбутньому»³¹.

Завдяки голосам представників СНП 27 травня 1920 р. Масарика було обрано президентом у першому турі³². На нашу думку, конструктивна позиція СНП обумовлена фактором надії на добру волю тата-президента, а також побоюванням угорського ревізіонізму, адже на той час Будапешт ще остаточно не визнав входження словацьких земель до складу ЧСР. Словацькі політики давали таким чином чіткий сигнал про своє прагнення до того, щоби наявні державно-політичні зміни стали незворотними.

Ситуація змінилася з підписанням 4 червня 1920 р. Угорщиною Тріанонського договору, згідно з яким вона визнала новий status quo в Центральній-Східній Європі. Як результат, позбавившись великих геополітичних страхів, словацькі депутати від СНП вже в червні 1920 р. безуспішно пропонували внести до Конституції текст Піттсбурзької декларації та створити словацький сейм³³. 9 листопада 1922 р. Словацька ліга підготувала для уряду та Національних зборів ЧСР меморандум, в якому домагалася включення піттсбурзьких домовленостей до тексту Конституції, але відповіді не отримала³⁴.

Внутрішньополітична ситуація в країні в перші роки функціонування ЧСР загострила чесько-словацькі суперечності. Попри заяви про рівноправність реальний стан справ одразу ж продемонстрував, що, в силу кращої підготовленості до широкої суспільної активності чехів, словаки (окрім переконаних чехословакістів, яких було небагато) залишилися на узбіччі державно-політичного життя. Брак кваліфікованих власне словацьких кадрів у сферах управління, освіти, охорони громадського порядку зумовив те, що відповідні посади в Словаччині обійняли чехи³⁵. Така політична реальність явно дисонувала із запевненнями Масарика, що «чеської більшості не слід боятися, вона буде в Чехії, у Словаччині буде більшість словацька, кожна гілка буде господарем у своєму домі»³⁶.

Прагнучи мати важливий аргумент для обґрунтування своєї опозиції до празької влади, словацькі автономісти зупинилися на П'їттсбурзькій декларації як важливій політичній і документальній основі своїх вимог. Отже, російська дослідниця Н.І. Нечаєва слушно констатує: «П'їттсбург, таким чином, став «агітаційною картою» словацьких автономістів...»³⁷. Лідер СНП А. Глінка називав документ Великою Хартією словацької нації³⁸. Тому практично кожна річниця його підписання використовувалася з метою політичної агітації та критики центрального уряду, персони Масарика, концепції чехословакізму.

Двічі (у червні 1925 р. і травні 1928 р.) Словацька ліга офіційно порушувала питання реалізації П'їттсбурзької декларації перед празькими політиками, але безуспішно. На внутрішньополітичній арені 27 листопада 1925 р. був прийнятий Трнавський маніфест, в якому сформульовані політичні прагнення автономістів. Укладачі висловили вдячність американським словакам за підписання п'їттсбурзького документа й бачили в ньому ту основу, на якій має змінюватися державно-правовий статус Словаччини у Чехословацькій республіці³⁹.

Інтерпретації П'їттсбурзької декларації Масариком у цей час вже кардинально змінюються. Він використовує тонкощі юридичної і бюрократичної термінології з метою вихолостити зміст і значення документа. У грудні 1922 р. на зустрічі зі словацькими депутатами й сенаторами президент назвав його лише програмою⁴⁰. У своїх спогадах він зазначає, що чесько-словацька домовленість не є договором, а саме угодою⁴¹, очевидно, цим наголошуючи на нижчому рівні її цінності і зобов'язань.

Акценти змістилися в бік того, що П'їттсбурзьку декларацію слід вважати документом винятково історичного, а не політичного значення, адже згідно з її двома останніми параграфами подробиці організації держави могли змінюватися, та їх мали визначати пізніше законні представники чехів і словаків⁴². У зв'язку з цим Мартінська декларація, проголошена в жовтні 1918 р. за ініціативи Словацької національної ради

як представницького органу на словацьких землях, і в якій не йшлося про конкретні умови чесько-словацької взаємодії, начебто дезавуювала вимоги емігрантської Піттсбурзької декларації⁴³. Згідно з цим підходом, державний устрій ЧСР остаточно закріпила прийнята Конституція, примат якої над іншими документами, з нормативно-правового погляду, безперечний.

Словацькі опоненти такого тлумачення вважали його надуманим, адже «звільнені словаки й чехи, відповідно до змісту Піттсбурзької угоди, при організації Чехословацької держави мали право вирішувати щодо подробиць, однак не базових умов, зафіксованих в угоді»⁴⁴. Вони також наголошували, що піттсбурзькі зобов'язання затверджені під час переговорів 31 жовтня 1918 р. у Женеві щодо організації ЧСР між Е. Бенешем, уповноваженим ЧСНР, та представниками пражського політикуму. В протоколі згаданої наради вказано: «схвалюються і визнаються обов'язковими для нації всі кроки, які здійснив тимчасовий чехословацький уряд у Парижі або його окремі члени в період від його створення»⁴⁵.

Іншим запереченням легітимності положень, сформульованих у піттсбурзькому документі, були зауваги, що він дійсний лише в американських умовах, адже його підписували громадяни США. Тобто емігранти не могли бути уповноважені визначати напрямок розвитку, яким мали йти самі словаки на батьківщині⁴⁶. Не визнаючи цього аргументу, один із активних автономістів М. Сокол наголошував: «Якби американські словаки хотіли, щоби Піттсбурзька угода була чинна [лише] для Америки та американських умов, то вони не згадували би [в тексті] Словаччину і не уклали б угоди з професором Масариком як головою Чехословацької національної ради, а звернулися б зі своїми вимогами до президента Сполучених Штатів Америки... Сам професор Масарик... не був американським громадянином, як і Ян Янчек, який зі словацького боку підписав угоду»⁴⁷. Словацькі опозиціонери також зауважували, що в період, коли зміст Піттсбурзької декларації ще не був відомий у Словаччині, тамтешні політичні активісти пропагували серед громадськості ідею Чехословацької держави, в якій словакам буде надана цілковита автономія⁴⁸.

Лунали заяви, що декларація незаконна, адже не відповідає нормативно-правовим приписам, чинним на той час у США⁴⁹. Очевидно, реакцією саме на це звинувачення стала стаття піттсбурзького юриста Е. Алтера від 23 квітня 1930 р., в якій зазначалося: «Угода, укладена Словацькою лігою, продовжує бути дійсною, й це не може послабити той факт, що була підписана у святковий День пам'яті»⁵⁰. Заслуговує на увагу вмотивоване зауваження, що Масарик не несе персональної відповідальності за недотримання своїх обіцянок, адже Конституція приймалася

парламентом, а він особисто, навіть за великого бажання, за повноваженнями не мав вирішального голосу в затвердженні державного устрою країни⁵¹.

Звичайно, перераховані резонні формальні аргументи дають начебто вичерпні роз'яснення, чому ж зміст Піттсбурзької декларації не був реалізований. Проте прихильники словацької окремішності відчували себе ошуканими, закидали чехам утилітарний підхід до проблеми. Окрім того, їхні вищенаведені контраргументи демонструють, що вони стали використовували методи своїх опонентів і теж заповзялися вишукувати юридичні, казуальні, стилістичні й інші зачіпки, аби довести свою правоту.

Черговим прикладом є їхній аргумент, що персональний склад словацького представництва в Національних зборах, що затверджували Конституцію, формувався не шляхом виборів, а через кооптування. Це дійсно викликало незадоволення Словацької національної ради, адже більшість депутатських місць обійняли прихильники централістського чехословакізму. На основі виборів був сформований склад Національних зборів аж у квітні 1920 р., тобто вже після прийняття Конституції⁵². Звідси формулювався висновок, що склад конститuantів був нелегітимний. Критикуючи депутатів від Словаччини, які підтримували празький політичний курс, щоденна газета ГСНП «Словак» у 1925 р. писала: «вони проголосили Піттсбурзьку угоду за клаптик паперу і за особисті вигоди та масне горнятко продали наше право на автономію»⁵³.

Гостроти дискусіям надавала не лише протестна позиція автономістів, а й розчарування празьких урядовців. На їхню думку, словацькі опозиціонери не бажали враховувати й цінувати ті позитивні зрушення, які відбулися у статусі Словаччини впродовж 1920-х рр. Насамперед йшлося про концепцію адміністративної автономії, яка була реалізована у зв'язку з проведенням реформ в управлінні — жупної 1922 р. та краянської 1928 р. Словаччина вперше в історії стала адміністративною областю (краєм) зі своїм земським снемом.

В уявленні Масарика це й була та де факто автономія, омріяна в Піттсбурзькій декларації. Відтак, він вважав виконаними її головні пункти. Проте словацькі опозиціонери не бажали задовольнятися адміністративною, вимагали політичної автономії, законотворчого, а не земського сейму та прагнули власного політичного домінування у краї. Президент Масарик вважав таку форму автономії неприйнятною через небезпеку угорського ревізіонізму, а також економічну незрілість словацьких земель⁵⁴. У цьому разі звертаємо увагу, що чехословацькі політики використовували аналогічну аргументацію, обґрунтовуючи неможливість надання автономії Підкарпатській Русі (Закарпаттю), хоча їх до цього

зобов'язував набагато вагоміший документ з високим міжнародним статусом — Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1919 р.

На цей час припадають найбільш різкі негативні висловлювання Масарика щодо Піттсбурзької декларації. У запалі дискусії він називав її неважливою й нереальною⁵⁵. У листі до А. Глінки в жовтні 1929 р. Масарик писав: «...в період, коли американські словаки уклали угоду, [Словацька] Ліга не існувала як легальна організація й була визнана [американською] державою лише в 1919 р. Поважний політик, державник таким документом не може і не сміє оперувати. Фальсифікат не може стати державним актом»⁵⁶. Навіть колишній прем'єр-міністр уряду сучасної Чеської республіки П. Пітгарт висловився в тому сенсі, що чеська сторона в цьому разі грала зі словаками «нечисту гру»⁵⁷. М. Сокол з цього приводу відзначив, що йдеться про політичні домовленості, за яких юридична, нормативно-правова форма не є визначальною, а вирішальним є зміст документа⁵⁸.

Піттсбурзька декларація використовувалася не лише як аргумент внутрішньополітичних дискусій. Ще 29 серпня 1919 р., ознайомившись з текстом, А. Глінка вирішив використати її як головний козир під час поїздки в Париж на конференцію з питань повоєнного устрою в Європі, аби винести словацьке питання на міжнародну арену⁵⁹. Проте чехословацьким дипломатам вдалося висвітлити зазначену акцію перед учасниками форуму як спробу угорського ревізіонізму. Тим паче, що на Піттсбурзьку декларацію насправді посилалися угорські дипломати під час переговорів на конференції⁶⁰, звинувачуючи чехів у пригнобленні словаків, аби переконати провідних діячів у необхідності залишення під контролем Будапешта словацьких земель. Відтак, після повернення А. Глінка був звинувачений у державній зраді і на певний час ув'язнений.

У 1937 р. британський лорд Ротермер, відомий своїми чехофобськими та проугорськими настроями, опублікував у газетах відомого американського «медіамагната» Херста статтю, де зауважив: «Коли документ, так звана Піттсбурзька угода, була запропонована мирній конференції, нікому не спало на думку, що чехи і словаки, які його прийняли, були всі американськими громадянами й навряд чи уповноважені вирішувати долю Центральної Європи»⁶¹. Звертаємо увагу, що однаковий аргумент проти декларації використовували як чехословацькі політики в інтересах своєї централізаторської політики, так і угорські ревізіоністи, що виношували діаметрально протилежні плани дезінтеграції Чехословаччини.

Цікаво, що про документ згадував у своєму звіті А. Гітлеру К.Г. Франк, інформуючи фюрера про планований на 29 березня 1938 р. демарш угорських і словацьких депутатів проти празької влади з вимогою автономії для Словаччини⁶². Можливо, саме відтоді словацьке питання

стає предметом особливої уваги на Вільгельмштрасе та в райхсканцелярії нацистської Німеччини.

Характерне порівняння щодо дискусій навколо деларації здійснив відомий британський фахівець з міжнародних відносин А.Дж.П. Тейлор. Він зауважував: «словаки, беручи за взірець політику своїх колишніх панів, сподівалися відіграти роль Угорщини в новій дуалістичній державі»⁶³. Автор демонструє підтримку чеської політичної позиції, зазначаючи: «Масарик пояснював, хоч можливо й не надто наполегливо, що не може нести відповідальності за долю майбутньої чехословацької держави; усі вимоги він сприймав як пропозиції. Його хвилювала потреба створення єдиного чехословацького руху, яким можна було справити враження на союзників. Словаки й русини пізніше мали підстави скаритися, що їх обдурили: оскільки Масарик був філософом, вони думали, що він ще до того і йолоп, — і вони помилилися».

На бік Масарика став і тогочасний британський експерт у справах регіону Центрально-Східної Європи Р. Сеттон-Вотсон: «Звинувачувати чехів та президента в недотриманні слова є великою несправедливістю і тактичною помилкою, тому що це веде у безвихідь...»⁶⁴.

Більш виважені оцінки Піттсбурзької декларації сформулював американський історик Дж. Ротшильд. Він визнав, що проблема є дискусійною, й «полеміка, спричинена цим документом, — тривала, повторювана й люта»⁶⁵. Дослідник систематизував чеські аргументи, наголосив, що Масарик публічно відхрестився від легітимності підписаного ним документа, назвавши це «правничим лицемірством». Також історик наголошує, що Масарик сам компопував остаточний проект і ще раз підписав остаточний каліграфічний рукопис Піттсбурзької декларації 14 листопада 1918 р. у Вашингтоні, кон'юнктурно використавши її для демонстрації американським владним колам чесько-словацької згуртованості. На підтримку словацьких аргументів «грає» наведений автором факт, що празький уряд 11 листопада 1918 р. визнав дійсними всі зобов'язання, взяті на себе Масариком за кордоном⁶⁶.

Чергова актуалізація змісту Піттсбурзької декларації відбулася в кризовому 1938 р. А. Глінка у своєму виступі в Жіліні 25 січня 1938 р. заявив: «Якщо нас Прага не почує, якщо Піттсбурзька угода, автономія не стане дійсністю, то скажемо Празі — З Богом»⁶⁷. Апогеєм політичної рекламної кампанії документа стала кількадесяттисячна автономістська маніфестація на площі Гвездослава у Братиславі 5 червня 1938 р., де голова Словацької ліги П. Глетко продемонстрував учасникам оригінал Піттсбурзької декларації⁶⁸. 6 жовтня 1938 р., в умовах постмюнхенської кризи, автономія Словаччини, а отже й положення Піттсбурзької декларації, стали політичної реальністю.

Загалом, на наш погляд, зміст Піттсбурзької декларації демонструє політичну наївність представників словацьких емігрантів, які довірилися загальним обіцянкам чехів щодо забезпечення своїх інтересів у спільній державі. З іншого боку, такий висновок впливає вже з ретроспективного аналізу подальших політичних подій в утвореній Чехословаччині. Станом же на травень 1918 р. навіть така форма заявки словаків на міжнародній арені щодо своєї національно-політичної ідентичності була величезним прогресивним кроком вперед і не могла оцінюватися інакше, як позитивно. В умовах, коли на батьківщині земляки не мали можливості реалізувати свої політичні бажання, словаки-емігранти стали виразниками їхніх прав на національне самовизначення. У цьому разі їхнє рішення про державно-політичний союз саме з чехами було логічним, адже схожість мови, культури, давніх історичних витоків чехів і словаків оцінювалися як вагомі чинники успішного будівництва спільної держави.

Таке значення документа визнавали й словацькі автономісти. Попри свою критику позиції президента, у 1930-х рр. на шпальтах їхнього офіційного видання «Словак» йшлося про вдячність за ініціювання та підписання Піттсбурзької декларації, яка названа найбільшою справою в житті Масарика⁶⁹. Один із авторитетних автономістських лідерів К. Сідор у травні 1938 р. заявив, що «Піттсбурзька угода — це документ, який не розділяє словаків і чехів, а створює мости для їх об'єднання»⁷⁰.

Отже, запальні суперечки і взаємні звинувачення щодо інтерпретації та реалізації положень Піттсбурзької декларації були вагомим фактором внутрішньополітичного напруження у чесько-словацьких взаєминах 1918–1938 рр. Вони продовжують привертати увагу й сьогоденних дослідників, висновки та оцінки яких теж не менш дискусійні.

¹ Kucík Š. Protokol 2. schůzde Odbočky Československé národní rady v Americe, konané dne 31. máje 1918 v Moose Temple, Pittsburgh, Pa. *Dejiny — internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. Ročník 2010. Článok 2. S. 163–164.

² Кравчук О. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2008. С. 30; Mulík P. Autonomía ako vyvrcholenie slovenského národno-štátneho programu. *Autonomía Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkovej akademie v Žiline dňa 4. októbra 2013*. Zostavili Martin Lacko a Peter Ivánek. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. S. 30.

³ Rychlík J. Pittsburská dohoda a česko-slovenské vztahy. 19. září 2013 14:14. URL: http://www.pwf.cz/rubriky/festival-v-pittsburghu/cesta-dvou-narodu/jan-rychlik-pittsburska-dohoda-a-cesko-slovenske-vztahy_9892.html (дата звернення: 12.06.2018 р.).

⁴ Pittsburská dohoda. Československá dohoda uzavretá v Pittsburghu, Pa., dňa 30. máje 1918. *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti*. Zv. I. Michal Barnovský; ved. red. Ján Beňko. Bratislava: Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, 1998. S. 485–487.

⁵ Originál Pittsburskej dohody pride na Slovensko v júni. URL: <https://domov.sme.sk/c/20835078/original-pittsburskej-dohody-pride-na-slovensko-v-juni.html?ref=av-left> (дата звернення: 12.06.2018 р.).

⁶ Kucík Š. Protokol 2. schôdze Odbočky Československej národnej rady v Amerike, konanej dňa 31. mája 1918 v Moose Temple, Pittsburgh, Pa... S. 178.

⁷ Rychlík J. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa. Praha : Vyšehrad, 2018. S. 204.

⁸ Korespondence. T.G. Masaryk — Edvard Beneš. 1918–1937. Editori Dagmar Hájková, Vlasta Quagliatová, Richard Vašek. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2013. S.213; Кравчук О. Національні відносини в Чехословаччині 1918–1935 рр.: погляд Т.Г. Масарика. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. Випуск 3. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 167.

⁹ Поп Ю. Словацьке питання в чеській політичній програмі в роки Першої світової війни. *Університет*. 2005. № 6. С. 36.

¹⁰ Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století (česko-slovenské vztahy 1914–45). Zv. I. Bratislava : AEP, 1997. S. 47.

¹¹ *Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938. Autonomía Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkovej akademie v Žiline dňa 4. októbra 2013.* Zostavili Martin Lacko a Peter Ivánek. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014. S. 91.

¹² Mulík P. Autonomía ako vyvrcholenie slovenského národno-štátneho programu... S. 33.

¹³ Pekár M. Dejiny Slovenska 1918–1945. Vysokoškolská učebnica. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta. 2015. S. 29.

¹⁴ Кріль М.М. Історія Словаччини. Навч. посіб. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. С. 155; Кріль М. Піттсбурзька угода 1918. *Світова історія ХХ століття. Енциклопедичний словник*. Ред.: І. Підкова, Р. Шуст. Львів: Літопис, 2008. С. 639–640; Кріль М. Утворення і розвиток Першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники. *Україна — Європа — Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 2. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009, С. 50.

¹⁵ Пугач Е. История Словакии. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2013. С. 139.

¹⁶ Коротка історія Чехії та Словаччини. Ред.: П.С. Федорчак. Івано-Франківськ: «Плай», 1999. С. 80.

¹⁷ Шніцер І. Мартинська декларація 1918 р. та її місце і роль в історії словацького народу. *Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право. Науковий збірник*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 32.

¹⁸ Піковська Т.В. Розвиток чехословацького національно-визвольного руху під час Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 118. С. 164.

¹⁹ Кравчук О. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр... С. 41.

²⁰ Clevelandská dohoda. 22 október 1915. URL: www.gjarpo.sk/~gajdos/treti_rocnik/dejepis/Clevelandska_dohoda_22_oktober_1915.pdf. (дата звернення: 12.06.2018).

²¹ Koval P. Obraz Tomáše Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači. *Masaryk a slované. Praha : Historický ústav AV ČR*. 2013. S. 193.

²² Масарик Т.Г. Мировая революция. Воспоминания. Авторизованный перевод: Н.Ф. Мельникова-Папоушек. Прага: Пламя-Орбис, 1927. Т. II. С. 21.

²³ Ďurica M. Delegacia Slovenskej ligy v Amerike na Slovensku v roku 1919. *Salus patrie suprema lex. Pohľady do slovenských dejín*. Zostavili Ján Košíar a Martin Lacko. Bratislava: LUČ, Ústav dejín kresťanstva, 2015. S. 91.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Petruf P., Segeš D. Memorandum Karola Sidora «Slovenská otázka» z júna 1943. *Historický časopis*. 2005. Ročník 53. Článok 1. S. 130.

²⁶ Ďurica M. Delegacia Slovenskej ligy v Amerike na Slovensku v roku 1919... S. 92.

²⁷ Rychlík J. Pittsburská dohoda a česko-slovenské vzťahy. 19. září 2013 14:14. URL: http://www.pwf.cz/rubriky/festival-v-pittsburghu/cesta-dvou-narodu/jan-rychlik-pittsburska-dohoda-a-cesko-slovenske-vztahy_9892.html (дата звернення: 12.06.2018 р.).

²⁸ Korespondence. T.G. Masaryk — Edvard Beneš. 1918–1937... S. 213.

²⁹ Opat J. Masarykiana a jiné studie. 1980–1994. Praha : Ústav T.G. Masaryka, 1994. S. 91.

³⁰ Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století (česko-slovenské vzťahy 1914–45)... S. 101.

³¹ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 92.

³² Kovaľ P. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači... S. 200.

³³ Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945. Zostavili Róbert Letz, Peter Mulík, Alena Bartlová. Martin: Matica Slovenská, 2006. S. 172.

³⁴ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 90.

³⁵ Polak S. T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. 6. (1919–1937). Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2012. S. 69.

³⁶ Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20 storočí. D. Kovač a kol. Bratislava: Fortuna Print & Adut, 1998. S. 85.

³⁷ Нечаева Н.И. Словацкий вопрос в межвоенной Чехословакии. *Славянский альманах*. 2016. Вып. 3–4. С. 154.

³⁸ Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945... S. 59.

³⁹ Ibidem. S. 154–155.

⁴⁰ Vašš M. T.G. Masaryk a jeho vnímanie problémov Slovenska vo funkcii prezidenta ČSR. *Masaryk a slované*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2013. S. 179.

⁴¹ Масарик Т. Г. Мировая революция. Воспоминания... С 20.

⁴² Opat J. Masarykiana a jiné studie. 1980–1994... S. 90; Шніцер І.О. Історія словацького автономістського руху 1918–1938 рр. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. С. 32–33; Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории. Отв. ред.: В.В. Марьина. Москва: Наука, 2005. Кн. 1. С. 83.

⁴³ Krajčovičova N. Začlenovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920). *Slovensko na cesti k demokracii*. Bratislava: Historický Ústav SAV, 2009. S. 20; Vašš M. T.G. Masaryk a jeho vnímanie problémov Slovenska vo funkcii prezidenta ČSR... S. 179.

⁴⁴ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 90.

⁴⁵ Ibidem. S. 93.

⁴⁶ Opat J. Masarykiana a jiné studie. 1980–1994... S. 91.

⁴⁷ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 89.

⁴⁸ Kovaľ P. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači... S. 193.

⁴⁹ Opat J. Masarykiana a jiné studie. 1980–1994... S. 88–89.

⁵⁰ Petruf P., Segeš D. Memorandum Karola Sidora «Slovenská otázka» z júna 1943... S. 131.

⁵¹ Rychlík J. Češi a Slováci ve 20 století (česko-slovenské vztáhy 1914–45)... S. 47; Kovaľ P. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači... S. 194; Rychlík J. Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa... S. 205.

⁵² Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 91.

⁵³ Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945... S. 176.

⁵⁴ Kovaľ P. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači... S. 181–182.

⁵⁵ Ibidem. S. 201.

⁵⁶ Dokumenty slovenskej identity a štátnosti. Zv. II. Michal Barnovský; ved. red. Ján Beňko. Bratislava: Národné literárne centrum — Dom slovenskej literatúry, 1998. S. 147.

⁵⁷ Opat J. Masarykiana a jiné studie. 1980–1994... S. 89.

⁵⁸ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 94.

⁵⁹ Шніцер І.О. Історія словацького автономістського руху 1918–1938 рр... С. 32-33.

⁶⁰ Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938... S. 94.

⁶¹ Ibidem. S. 96.

⁶² Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945... S. 285.

⁶³ Тейлор А.Дж.П. Габсбурзька монархія 1809–1918 рр. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. С. 237.

⁶⁴ Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20 storočí... S. 133.

⁶⁵ Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Пер. з англ.: В.П. Канаш. Київ: Мегатайп, 2001. С. 150.

⁶⁶ Там само. С. 151.

⁶⁷ Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945... S. 58–59.

⁶⁸ Ibidem. S. 59, 179.

⁶⁹ Kovaľ P. Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači... S. 199, 203.

⁷⁰ Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945... S. 149.

REFERENCES

1. *Chekhija i Slovakija v XX veke. Oчерki istorii.* (2005). Moskva: Nauka [in Russian].
2. *Clevelandská dohoda. 22 október 1915.* Retrieved from www.gjarpo.sk/~gajdos/treti_rocnik/dejepis/Clevelandska_dohoda_22_oktober_1915.pdf [in Slovak].
3. *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti.* (1998). Bratislava: Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry. Zv. I [in Slovak].
4. *Dokumenty slovenskej identity a štátnosti.* (1998). Bratislava: Národné literárne centrum–Dom slovenskej literatúry, Zv. II [in Slovak].
5. Ďurica, M. (2015). Delegacia Slovenskej ligy v Amerike na Slovensku v roku 1919. *Salus patrie suprema lex. Pohľady do slovenských dejín.* Bratislava: LUČ, 85–93 [in Slovak].
6. *Korespondence. T.G. Masaryk — Edvard Beneš. 1918–1937.* (2013). Praha: Masarykův ústav AV ČR [in Czech].
7. *Korotka istorija Chekhiji ta Slovačchyny.* (1999). Ivano-Phrankivs'k: Plaj [in Ukrainian].
8. Kovaľ, P. (2013). Obraz Tomáša Garrigue Masaryka v ľudáckej medzivojnovnej tlači. *Masaryk a slované.* Praha: Historický ústav AV ČR, 179–204 [in Slovak].

9. Krajčovičova, N. (2009). Začlenovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920). *Slovensko na cesti k demokracii*. Bratislava: Historický Ústav SAV, 17–48 [in Slovak].
10. Kravchuk, O. (2008). *Natsional'na polityka Chekhoslovatskoji respubliky. 1918–1929 rr.* Vinnytsia: PP Edel'vejs i K [in Ukrainian].
11. Kravchuk, O. (2012). Natsional'ni vidnosyny v Chekhoslovachchyni 1918–1935 rr.: pohľad T.G. Masaryka. *Problemy istoriji krajin Tsentral'noji ta Skhidnoji Jevropy*, 3, 162–181 [in Ukrainian].
12. Kril', M. (2006). *Istorija Slovachchyny*. L'viv: Vydavnychyj tsentr LNU im. Ivana Phranka [in Ukrainian].
13. Kril', M. (2008). Pittsburz'ka uhoda 1918. *Svitova istorija XX stolittja. Entsyklopedychnyj slovnyk*, 639–640 [in Ukrainian].
14. Kril', M. (2009). Utvorennja i rozvytok Pershoji Chekhoslovats'koji respubliky: politychnyj i natsional'nyj chynnyky. *Ukrajina — Jevropa — Svit. Mizhnarodnyj zbirnyk naukovych prac'. Serija: Istorija, mizhnarodni vidnosyny*, 2, 47–55 [in Ukrainian].
15. *Kronika Slovenska 2. Slovensko v 20 storočí*. (1998). Bratislava: Fortuna Print & Adut [in Slovak].
16. Kucík, Š. (2010). Protokol 2. schôdze Odbočky Československej národnej rady v Amerike, konanej dňa 31. mája 1918 v Moose Temple, Pittsburgh, Pa. *Dejiny — internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2, 163–183 [in Slovak].
17. Masarik, T. G. (1927). *Mirovaja revol'utsija. Vospominanija*. (Vol.2). Praha: Plamja-Orbis [in Russian].
18. Mulík, P. (2014). Autonomía ako vyvrcholenie slovenského národno-štátneho programu. *Autonomía Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkovej akademie v Žiline dňa 4. októbra 2013*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 31–37 [in Slovak].
19. Náš boj za politickú autonomiu. Reč Dr. Martina Sokola v poslaneckej snemovni 9. marca 1938 (2014). *Autonomía Slovenska. 75 rokov. Pamätnica zo spomienkovej akademie v Žiline dňa 4. októbra*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 81–99 [in Slovak].
20. Nechajeva, N. (2016). Slovatskij vopros v mezhvojenoj Chekhoslovakii. *Slavjanskij al'manakh*, 3-4, 152–159 [in Russian].
21. Opat, J. (1994). *Masarykiana a jiné studie. 1980–1994*. Praha: Ústav T.G. Masaryka [in Czech].
22. *Originál Pittsburskej dohody pride na Slovensko v júni*. Retrieved from <https://domov.sme.sk/c/20835078/original-pittsburskej-dohody-pride-na-slovensko-v-juni.html?ref=av-left> [in Slovak].
23. Pekár, M. (2015). *Dejiny Slovenska 1918–1945. Vysokoškolská učebnica*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta [in Slovak].
24. Petruf, P., & Segeš, D. (2005). Memorandum Karola Sidora Slovenská otázka z júna 1943. *Historický časopis*, 53, 1, 123–150 [in Slovak].
25. Pikovs'ka, T. (2017). Rozvytok chekhoslovats'koho natsional'no-vyzvol'noho rukhu pid chas Pershoji svitovoji vijny (1914–1918 rr.). *Hileja. Naukovyj visnyk*, 118, 163–165 [in Ukrainian].
26. Polak, S. (2012). *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. 6. (1919–1937)*. Praha: Ústav T.G. Masaryka [in Czech].
27. Pop, J. (2005). Slovats'ke pytan'nja v ches'kij politychnij prohrami v roky Pershoji svitovoji vijny. *Universytet*, 6, 25–40 [in Ukrainian].
28. Puhach, J. (2013). *Istorija Slovakii*. Khar'kov: KHNU imeni V.N. Karazina [in Russian].
29. Rotshyl'd, D. (2001). *Skhidno-Tsentral'na Jevropa mizh dvoma svitovymi vijnamy*. Kyjiv: Mehatajp [in Ukrainian].

30. Rychlík, J (1997). *Češi a slováci ve 20 století (česko-slovenské vztáhy 1914–45)*. Bratislava: AEP, Zv. I. [in Czech].
31. Rychlík, J. Pittsburská dohoda a česko-slovenské vztahy. 19. září 2013 14:14. Retrieved from http://www.pwf.cz/rubriky/festival-v-pittsburghu/cesta-dvou-narodu/jan-rychlik-pittsburska-dohoda-a-cesko-slovenske-vztahy_9892.html [in Slovak].
32. Rychlík, J (2018). *Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Praha: Vyšehrad [in Czech].
33. Shnitser, I. (2008). *Istoriija slovats'koho avtonomists'koho rukhu 1918–1938*. Uzhhorod: Vyd-vo UzhHU Hoverla [in Ukrainian].
34. Shnitser, I (2014). Martyns'ka deklaratsija 1918 roku ta jiji mistse v istoriji slovats'koho narodu. *Uzhhorods'ki slovats'ki naukovi chytannia: istorija, kul'tura, polityka, pravo. Naukovyj zbirnyk*, 30-36 [in Ukrainian].
35. *Slovenská ľudová strana v dejínach. 1905–1945*. (2006). Martin: Matica Slovenská [in Slovak].
36. Tejlor, A (2002). *Habsburz'ka monarkhija 1809–1918 rr. Istoriija Avstrijs'koji imperiji ta Avstro-Uhorshchyny*. L'viv : VNLT-Klasyka [in Ukrainian].
37. Vašš, M. (2013). T.G. Masaryk a jeho vnímanie problémov Slovenska vo funkcii prezidenta ČSR. *Masaryk a slované*. Praha: Historický ústav, 175–187 [in Slovak].